

فهرست تفصیلی

۱	پیشگفتار
فصل اول: کلیات و مفاهیم	
۱۳	مقدمه
۱۴	مبحث اول: تعریف علم فقه و فلسفه پیدایش آن
۱۶	برای مطالعه بیشتر (۱): نگاهی به روند شکل‌گیری و تحولات علم فقه
۱۷	الف - تحولات علم فقه در مذهب اهل سنت
۲۱	ب - تحولات علم فقه در میان شیعه
۲۳	مبحث دوم: تعریف اصول فقه و موضوع آن
۲۳	الف - تعریف اصول فقه
۲۴	ب - موضوع اصول فقه
۲۵	برای مطالعه بیشتر (۲): نگرشی ژرف‌تر در تعریف اصول فقه و وجه نامگذاری آن
۲۵	یک - ضابطه تشخیص مسئله اصولی
۲۶	دو - اصول فقه، دانش کشف عناصر مشترک در استنباط
۲۷	سه - وجه نامگذاری اصول فقه
۲۸	چکیده

۸۸	د - استعمال مجازی در قوانین
۸۹	ه - اقسام حقیقت
۹۰	یک - حقیقت لغوی
۹۰	دو - حقیقت عرفی
۹۱	سه - حقیقت شرعی
۹۳	برای مطالعه بیشتر (۴): بررسی حقیقت شرعی با توجه به اقسام وضع
۹۴	چهار - حقیقت قانونی
۹۶	و - در موارد اجتماع چند نوع حقیقت، کدام مقدم است؟
۹۹	برای مطالعه بیشتر (۷): تحلیلی از ماده ۲۲۴ ق.م.م.
۱۰۰	چکیده
۱۰۱	گفتار سوم: استعمال لفظ در بیش از یک معنا
۱۰۳	برای مطالعه بیشتر (۸) مشتق
۱۰۳	الف - طرح بحث (مثال آغانین)
۱۰۴	ب - تعریف مشتق
۱۰۵	ج - توضیح نزاع اصولیان در مشتق
۱۰۷	د - ثمره و فایده عملی بحث مشتق
۱۰۸	ه - نظریات اصولیان
۱۱۰	چکیده
۱۱۰	گفتار چهارم: اصول لفظی
۱۱۰	الف - تعریف و کارکرد اصول لفظی
۱۱۱	ب - بررسی مهم ترین اصول لفظی
۱۱۱	اصالة الحقیقة
۱۱۳	اصالة عدم التقدير
۱۱۳	اصالة الظهور
۱۱۴	اصالة العموم
۱۱۵	اصالة الاطلاق
۱۱۵	ج - حجیت و اعتبار اصول لفظی
۱۱۷	چکیده
۱۱۷	خود آزمایی
۱۱۸	موضوعات پیشنهادی برای پژوهش

۱۱۹	مبحث دوم: اوامر
۱۱۹	گفتار اول: معنای واژه امر
۱۱۹	معنای لغوی
۱۲۰	معنای اصطلاحی
۱۲۱	گفتار دوم: الفاظ امر
۱۲۲	گفتار سوم: دلالت امر بر وجوب
۱۲۳	برای مطالعه بیشتر (۹): نکاتی درباره دلالت امر
۱۲۳	نکته ۱: ماده و صیغه امر
۱۲۴	نکته ۲: امر عقیب خطراً (منع)
۱۲۵	نکته ۳: دلالت امر بر فور یا تراخی
۱۲۶	نکته ۴: دلالت امر بر تکرار یا تکرار
۱۲۷	گفتار چهارم: تقسیمات واجب
۱۲۷	الف - واجب عینی و کفائی
۱۲۸	ب - واجب تعینی و تخیری
۱۳۱	برای مطالعه بیشتر (۱۰): تفاوت واجب تخیری (تخیر شرعی) با تخیر عقلی
۱۳۲	ج - واجب تعدی و توضلی
۱۳۳	د - واجب مطلق و مشروط
۱۳۶	ه - واجب موقت و غیر موقت
۱۳۷	برای مطالعه بیشتر (۱۱): واجب معلق و منجز
۱۳۹	چکیده
۱۴۰	مبحث سوم: نواهی
۱۴۰	گفتار اول: تعریف نهی
۱۴۰	گفتار دوم: شیوه‌های بیان نهی
۱۴۱	گفتار سوم: دلالت نهی بر حرمت
۱۴۳	گفتار چهارم: مقایسه امر و نهی
۱۴۴	چکیده
۱۴۴	خودآزمایی (بحث اوامر و نواهی)
۱۴۵	موضوعات پیشنهادی برای پژوهش

۱۴۶	مبحث چهارم: مفاهیم
۱۴۶	طرح بحث
۱۴۷	گفتار اول: تعریف مفهوم و اقسام آن
۱۴۷	الف - تعریف منطوق و مفهوم
۱۴۸	برای مطالعه بیشتر (۱۲): دو دیدگاه دیگر در تعریف مفهوم و منطوق
۱۴۸	ب - اقسام مفهوم
۱۴۸	۱. مفهوم موافق
۱۵۰	۲. مفهوم مخالف
۱۵۰	گفتار دوم: حجیت و اعتبار مفاهیم
۱۵۲	برای مطالعه بیشتر (۱۳): استناد به مفهوم در قوانین کیفری
۱۵۳	چکیده
۱۵۴	گفتار سوم: بررسی مفهوم بر بن نمونه‌های مفهوم مخالف
۱۵۴	الف - مفهوم شرطی
۱۵۴	ساختار جمله شرطیه
۱۵۵	دلالت جمله شرطیه بر مفهوم
۱۵۸	برای مطالعه بیشتر (۱۴): اشاره تکمیلی به دلالت جمله شرطیه بر مفهوم
۱۵۸	یک - کاربردهای مختلف جمله شرطیه و تعیین محل نزاع
۱۶۰	دو - شرائط دلالت جمله شرطیه بر مفهوم مخالف
۱۶۱	ب - مفهوم وصف
۱۶۱	طرح بحث (دلالت وصف بر مفهوم)
۱۶۳	بررسی مفهوم وصف در متون قانونی
۱۶۶	مواردی که وصف مفهوم ندارد
۱۶۸	برای مطالعه بیشتر (۱۵): ارزیابی ژرف‌تر در مفهوم وصف
۱۷۰	ج - مفهوم غایت
۱۷۰	تعریف غایت
۱۷۱	دلالت غایت بر مفهوم
۱۷۱	داخل بودن غایت در معنی
۱۷۲	د - مفهوم حصر و استثنا
۱۷۲	دلالت حصر بر مفهوم
۱۷۴	دلالت استثنا بر مفهوم
۱۷۵	ه - مفهوم عدد

۱۷۸	و - مفهوم لقب
۱۷۸	برای مطالعه بیشتر (۱۶): دلالت اقتضا، تنبیه و اشاره
۱۷۹	یک - دلالت اقتضا
۱۸۰	دو - دلالت تنبیه
۱۸۱	سه - دلالت اشاره
۱۸۱	چکیده
۱۸۲	خودآزمایی
۱۸۳	موضوعات پیشنهادی برای پژوهش
۱۸۴	مبحث پنجم: عام و خاص
۱۸۴	طرح بحث (مثال مقدماتی)
۱۸۴	گفتار اول: مفهوم عام و خاص
۱۸۴	الف - تعریف عام و خاص
۱۸۶	ب - الفاظ عموم
۱۸۶	۱. ادوات عموم (کل، همه و...)
۱۸۶	۲. لفظ جمع
۱۸۷	۳. نکره در سیاق نفی یا نهی
۱۸۸	ج - اقسام عام
۱۸۸	یک - عام استقرایی یا افرادی
۱۸۹	دو - عام مجموعی
۱۹۰	سه - عام بدلی
۱۹۳	چکیده
۱۹۳	گفتار دوم: تخصیص، مخصص و انواع آن
۱۹۳	الف - تعریف تخصیص
۱۹۴	ب - تعریف مخصص و انواع آن
۱۹۴	یک: مخصص لفظی
۱۹۴	۱. مخصص متصل
۱۹۶	۲. مخصص منفصل
۱۹۶	دو - مخصص غیر لفظی (اُئی)
۱۹۷	ج - لزوم وجود تنافی میان عام و خاص برای اعمال تخصیص
۱۹۸	د - حدود و میزان تخصیص (بررسی مسئله تخصیص اکثر)

۱۹۹	برای مطالعه بیشتر (۱۷): نقش مخصص متصل و منفصل و ملاک تشخیص آن دو
۲۰۴	چکیده
۲۰۵	گفتار سوم: میزان اعتبار عام پس از تخصیص
۲۰۶	الف - اعتبار عام در صورت عدم اجمال مخصص
۲۰۷	ب - میزان اعتبار عام در صورت اجمال مخصص
۲۰۷	یک: تعریف اجمال مخصص و انواع آن
۲۰۷	تعریف شبهه مفهومیه
۲۰۷	تعریف شبهه مصدیقیه
۲۰۸	اقسام شبهه مفهومیه
۲۱۱	دو: اثر اجمال مخصص در اعتبار عام
۲۱۱	نمونه بحث اجمال مخصص
۲۱۲	فرض اول: شبهه مفهومیه و مخصص متصل
۲۱۴	فرض دوم: شبهه مفهومیه و مخصص منفصل
۲۱۵	فرض سوم: شبهه مصدیقیه
۲۱۶	برای مطالعه بیشتر (۱۸): تحلیل علت سرایت یا عدم سرایت اجمال مخصص در انواع شبهه
۲۱۸	چکیده
۲۱۸	گفتار چهارم: عمل به عام، پیش از جستجوی مخصص
۲۱۸	الف - طرح بحث
۲۱۹	ب - جستجوی مخصص متصل
۲۲۱	ج - جستجوی مخصص منفصل
۲۲۳	د - میزان فحص از مخصص
۲۲۵	برای مطالعه بیشتر (۱۹): اصالة الموموم و از تباط آن با بحث جستجوی مخصص
۲۲۶	گفتار پنجم: تخصیص عام به وسیله مفهوم
۲۲۷	الف - تخصیص عام با مفهوم موافق
۲۲۷	ب - تخصیص عام با مفهوم مخالف
۲۳۰	برای مطالعه بیشتر (۲۰): تحلیل رابطه ماده یک قانون مسئولیت مدنی با ماده ۳۲۸ ق.م.
۲۳۱	گفتار ششم: یک مخصص پس از چند عام
۲۳۱	الف - طرح بحث
۲۳۲	ب - دیدگاه‌های اصولیان
۲۳۷	گفتار هفتم: دوران بین نسخ و تخصیص
۲۳۷	الف - مفهوم نسخ و مقایسه آن با تخصیص

۲۳۸	ب - تفاوت نسخ و تخصیص
۲۴۰	ج - بیان صورتهای مختلف مسئله و حکم آنها
۲۴۰	صورت اول: همزمان بودن عام و خاص
۲۴۱	صورت دوم: عام مقدم بر خاص
۲۴۲	صورت سوم: خاص مقدم بر عام
۲۴۵	صورت چهارم: جهل به تاریخ
۲۴۶	برای مطالعه بیشتر (۲۱): پژوهشی ژرف‌تر در بحث نسخ و تخصیص
۲۵۰	چکیده
۲۵۰	خودآزمایی
۲۵۱	موضوعات پیشنهادی برای پژوهش
۲۵۳	مبحث ششم: مطلق و مقید
۲۵۳	گفتار اول: مفهوم مطلق و مقید
۲۵۳	الف - تعریف مطلق و مقید
۲۵۴	ب - نسبی بودن اطلاق و تقید
۲۵۵	برای مطالعه بیشتر (۲۲): رابطه اطلاق و تقید
۲۵۶	ج - انواع قید
۲۵۶	یک: قید متصل و انواع آن
۲۵۷	دو: قید منفصل
۲۵۷	د - الفاظ مطلق
۲۵۹	ه - انواع اطلاق
۲۵۹	یک: اطلاق استقرایی و بدلی
۲۶۰	دو: اطلاق افرادی، احوالی و آزمانی
۲۶۲	و - فرق مطلق و عام
۲۶۳	برای مطالعه بیشتر (۲۳): دو فرق دیگر بین عام و مطلق
۲۶۴	ز - اطلاق جمله
۲۶۵	چکیده
۲۶۶	گفتار دوم: چگونگی استفاده اطلاق از مطلق
۲۶۶	الف - طرح بحث و نظرات مختلف
۲۶۷	ب - مقدمات حکمت
۲۶۸	یک: در مقام بیان بودن متکلم

۲۷۰	دو: عدم وجود قرینه بر تقييد
۲۷۱	ج - انصراف
۲۷۲	د - قدر متيقن در مقام تخاطب
۲۷۵	ه - نتيجه مقدمات حکمت
۲۷۶	گفتار سوم: حمل مطلق بر مقيد (جمع بين مطلق و مقيد)
۲۷۶	الف - صورت عدم تنافی بين مطلق و مقيد
۲۷۷	ب - صورت تنافی بين مطلق و مقيد
۲۷۸	یکه: مطلق و مقيد غير همسان (مختلفين)
۲۷۸	دو: مطلق و مقيد همسان (متفقين)
۲۸۰	گفتار چهارم: اطلاق مقامی
۲۸۱	چکيده
۲۸۲	خودآزمایی
۲۸۳	موضوعات پیشنهادی برای پژوهش
۲۸۴	مبحث هفتم: مجمل و مبين
۲۸۴	گفتار اول: تعريف مجمل و مبين
۲۸۵	گفتار دوم: تقسيم مبين به نص و ظاهر
۲۸۶	گفتار سوم: عوامل بروز اجمال در کلام
۲۸۹	گفتار چهارم: راه‌های رفع اجمال
۲۸۹	الف - رفع اجمال در متون قانونی
۲۹۲	ب - رفع اجمال از عبارات افراد
۲۹۳	چکيده
۲۹۴	موضوعات پیشنهادی برای پژوهش
۲۹۵	فهرست منابع و مأخذ
۲۹۵	الف - منابع فارسی
۲۹۹	ب - منابع عربی
۳۰۲	نمایه مواد قانونی، آراء وحدت رویه و نظریات شورای نگهبان

پیشگفتار

الف - نگاهی به رابطه اصول فقه و منطق حقوق

۱. عقل و اندیشه، سرمایه ارزنده انسان در زندگی است که به مدد آن بر جهان طبیعت چیره می‌شود، به علوم و فنون مختلف راه می‌یابد و همه چیز را در خدمت خویش درمی‌آورد. پیدایش و گسترش علوم مختلف نیز مرهون همین گوهر گرانبهاست؛ زیرا تنها در سایه تفکر و اندیشه می‌توان به استدلال و استنتاج پرداخت و به قواعد کلی و تعمیم‌پذیر دست یافت. اما پرسشی که همواره ذهن اندیشمندان را به خود مشغول داشته این است که چگونه بیندیشیم تا به اشتباه و خطا دچار نشویم و بر اساس چه قواعد و ضوابطی استدلال کنیم تا به نتایج درست دست یابیم. به مرور زمان، این حقیقت پذیرفته شد که تفکر و استدلال باید بر پایه موازین و ضوابطی صحیح و معقول استوار باشد تا انسان را به نتیجه‌ای درست و پذیرفتنی رهنمون کند. از این رهگذر، علمی به نام «منطق» پدید آمد تا راه و رسم درست اندیشیدن را ترسیم کند و شیوه‌های استدلال و کشف مجهولات را مشخص نماید. بی‌جهت نیست که در تعریف علم منطق گفته‌اند: منطق ابزاری است که ذهن را از انحراف و خطا در اندیشه باز می‌دارد.

۲. «منطق» در مفهوم عام خود شیوه درست اندیشیدن و درست استدلال کردن را می‌آموزد و کیفیت چیشش معلومات برای رسیدن به مجهولات را نشان می‌دهد. «منطق» به این مفهوم، در همه علوم به کار می‌رود و به همین اعتبار به آن «منطق عمومی» گفته‌اند. صاحب‌نظران علوم مختلف به تدریج دریافته‌اند که استدلال علمی برای کشف مجهولات و استنتاج قواعد کلی در هر علم، علاوه بر قواعد عام منطق، نیازمند ضوابط و موازین ویژه‌ای

۴. مبحث اول: تعریف علم فقه و فلسفه پیدایش آن

دین اسلام آخرین شریعت الهی است که برای هدایت انسانها آمده است. مجموعه تعالیم این دین را می‌توان در سه بخش زیر جای داد:

۱. اعتقادات و اصول دین: مجموعه آموزه‌های اعتقادی که بیانگر نحوه نگرش انسان به هستی، آفریننده جهان، راهنمایان دین و معاد بوده و هدف از آنها، شناخت، ایمان و اعتقاد است.

۲. احکام و مسائل عملی: مجموعه مقررات و احکام عملی که بیان‌کننده وظایف و حقوق انسانها در زندگی فردی و اجتماعی است.

۳. مسائل اخلاقی و تربیتی: که در بردارنده مباحث نظری و دستور العمل‌های اخلاقی برای پاکسازی روح و تهذیب نفس انسان است.

واژه «فقه» که در لغت به معنای علم و فهم آمده^۱ در صدر اسلام به معنای فهم احکام و معارف اسلامی (اعم از عقاید، احکام عملی و اخلاقیات) به کار می‌رفت؛^۲ بر این اساس به کسی «فقیه» گفته می‌شد که قدرت فهم و دریافت معارف اسلامی را دارا و آگاه به احکام اسلامی بود. کلمه فقه و مشتقات آن در قرآن کریم و روایات رسیده از پیامبر اکرم (ص) نیز به همین معناست^۳ کاربرد فقه بدین معنا تا سالها رواج داشت، چنانکه ابوحنیفه (۸۰-۱۵۰هـ) علم کلام^۴ را «فقه اکبر» می‌نامید.^۵

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۰، ص ۳۰۵.

۲. بدران ابوالمبین بدران، تاریخ الفقه الاسلامی، ص ۱۱۱ مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۰، ص ۲۶.

۳. برای مثال خداوند متعال در آیه ۱۲۲ از سوره توبه به مسلمانان دستور می‌دهد که از هر طایفه، گروهی برای «فقه» در دین هجرت کنند و پس از آشنایی با معارف اسلامی، برای ارشاد و راهنمایی قوم خود به سوی آنان باز گردند. مراد از فقه در این آیه، فهم همه معارف دینی اعم از اصول و فروع دین است، نه خصوص احکام عملی (طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۹، ص ۴۰۴).

۴. علم کلام علمی است که به بررسی اصول دین و آموزه‌های اعتقادی می‌پردازد.

۵. بدران، تاریخ الفقه الاسلامی، ص ۱۱.